

Muhammed el-Berdâî, Muhyiddin et-Tâlişî, Dede Cöngî, Karaca Ahmed, Molla Fehârî şerhine Kul (Kavil) Ahmed ve Burhâneddin b. Kemâleddin Bulgarî (*el-Fevâ'idü'l-Burhâniyye*) hâşiye yazmış; Ali b. Ömer el-Kâtibî'nin eş-Şemsiyye adlı mantık kitabı için Kutbüddin er-Râzî'nin kaleme aldığı şerhe Devvânî, Seyyid Şerîf el-Cürcânî, onun hâşiyesine de Ali el-Acemî ile Kara Dâvud ve Devvânî hâşiye yazmıştır. Muhammed b. Eşref es-Semerikandî'nin *Âdâbü'l-bahş*'ı için Kemâleddin Mes'ûd eş-Şirvânî'nin kaleme aldığı şerhe Celâleddin ed-Devvânî, İmâdüddin Yahyâ el-Kâşî, Ahmed Dingöz, İsmâdüddin el-İsferâyînî, Abdürrahim eş-Şirvânî ve Musannifek gibi birçok âlim hâşiye ve ta'lik yazmışlardır. Yine Adudüddin el-İcî'nin *Âdâbü'l-bahş*'ının Muhammed el-Hanefî et-Tebrîzî şerhine Tâceddin es-Saidî ve Muhammed Bâkır el-Meclisî hâşiye yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rîfât, "hşv" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "hşv", "hşy" md.leri; *Kâmus Tercümesi*, III, 26-27, 792; Lane, *Lexicon*, s. 577 vd.; Muhammed el-Bâşâ, *el-Kâfi*, "ta'lik" md.; Nüreddin es-Sâbüni, *Mâtüridiyye Akaidi* (trc. Bekir Topaloğlu), Ankara 1982, s. 9, 10; *Keşfü'z-zunûn*, I, 188-191; II, 1477-1482; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 611; III, 892-894; Ronart, *CEAC*, s. 210; Bilmen, *Tefsir Tarihi*, II, 291-292, 353-356; Süleyman Uludağ, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi*, İstanbul 1980, tür.yer.; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1989, s. 169; Muhammed Altuncı, *el-Mu'cemü'l-muşaşşal fi'l-edeb*, Beyrut 1413/1993, I, 342; Ziya Demir, *Osmanlı Mufessirleri ve Tefsir Çalışmaları-Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar* (doktora tezi, 1994, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 91, 226-227, 320-345, 353-449; Bedreddin Çetiner, *Ebü'l-Berekât en-Neseî ve Medârik Tefsiri*, İstanbul 1995, s. 49-50; Harun Anay, "Bir Osmanlı Düşüncesinden Bahsetmek Mümkün mü?", *Derghah*, VII/76, İstanbul 1996, s. 12-14; F. Rosenthal, "Hâshiya", *Et* (Ing.), III, 268-269.

TEVFİK RÜŞTÜ TOPUZOĞLU

HÂŞİYELİ LEVHA

(bk. SERLEVHA).

HÂŞİYETÜ'l-TECRİD

(حاشية التجريد)

Nasirüddin-i Tûsî'ye ait
Tecridü'l-kelâm adlı esere
Şemseddin el-İsfahânî'nin
yazdığı şerh üzerine
Seyyid Şerîf el-Cürcânî
(ö. 816/1413)

tarafından kaleme alınan hâşiye
(bk. TECRİDÜ'l-KELÂM).

HAŞMET

(ö. 1182/1768-69)

Nükte ve hicivleriyle tanınan
divan şairi.

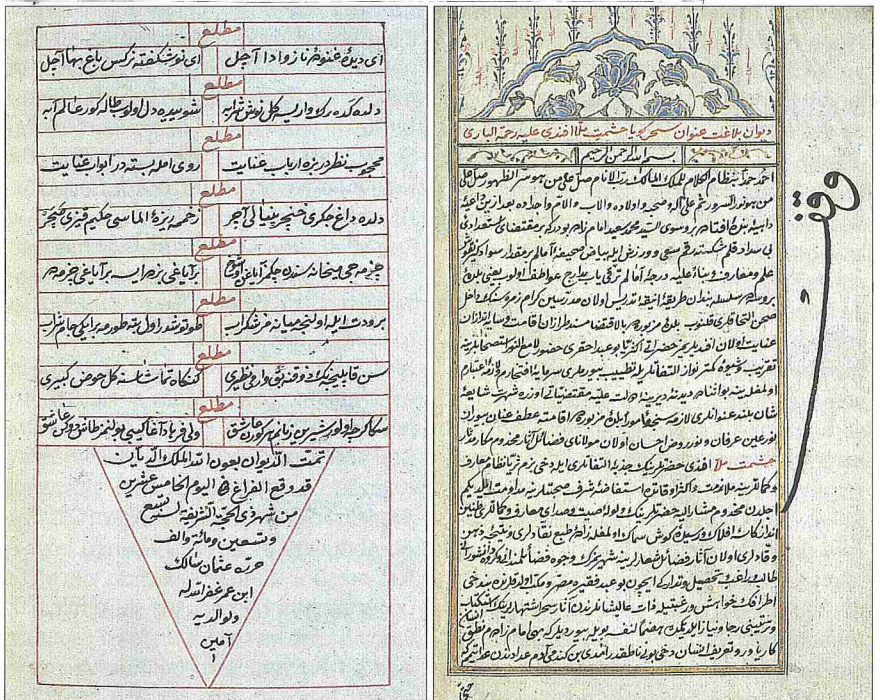
İstanbul'da dünyaya geldi. Doğum tarihi bilinmemekteyse de mevcut bilgilerden 1720-1730 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Asıl adı Mehmed olup Anadolu kazaskerliğine kadar yükselmiş ulemâdan Ebülhayr Abbas Efendi'nin oğludur.

Haşmet, müderris olan babasından ilk bilgileri aldıktan sonra medreseye devam etti. Arap ve Fars dillerini ve edebiyatlarını bu dillerde şiir yazacak derecede öğrendi. Daha medresede iken Şeyhülislâm Halilefendizâde Mehmed Said Efendi'ye takdim ettiği gazel ve kasidelerle kendini tanıttı. Medresede mülâzım, ardından müderris oldu; hâric, dâhil ve sahna kadar yükseldi. Sadrazamlığından çok önce yakınlıkları bulunduğu, hakkında yazdığı kasidelerden anlaşılan Koca Râgıb Paşa'nın (sadrazamlığı 1756-1763) himayesinde kaldığı yıllar hayatının en mesut dönemi olmalıdır. Yazdığı hicivler yüzünden bir süre sonra talihi tersine dönen Haş-

met'in hayatı, genç yaşta ölümüne kadar sürgünde sıkıntılı bir şekilde geçti. Kaynakların hemen hepsinde, "tab'ının zebândirazlığı ve hezliyata mâil" olmasından ve bu yolda kaleme aldığı manzumelerle devlet ricâlini incittiğinden sürgüne gönderildiği belirtilmektedir.

Şem'dânizâde Süleyman Efendi'ye göre, Dürrizâde Mustafa Efendi ikinci şeyhülislâmlığında (1762-1767) devlet büyüklerini, muhtemelen kendisini de hicveden şairleri III. Mustafa'ya şikâyet ederek İstanbul'dan uzaklaştırma cezasına hükümdarı ikna etmiştir. "Müderresinden Abbasesfendizâde Haşmet Efendi dahi istihzâ ve zem ve i'lân-ı fîsk âdeti olduğu için" önce babasının İstinye'deki yalısında ikamete mecbur tutuldu; daha sonra aynı suçla itham edilen, Nevres-i Kadîm diye meşhur şair Kerküklü Abdürrezzak Nevres'le beraber Bursa'ya sürgün edildi (12 Şevval 1175/6 Mayıs 1762). Haşmet'in, hâmisî Sadrazam Koca Râgıb Paşa'ya Bursa'dan yazdığı anlaşılan "tevfik" redifli kasidesinde kendisinin bu sürgüne müstahak olmadığını ifade eden beyitler vardır: "Hâk-i pâyin bana çok gördü felek sonra vefî / Fûrkat-i zâtın ile etti cüdâ-yi tevfik". Yine Râgıb Paşa için yazıp kendi-

Haşmet divanının ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Mihrîşah Sultan, nr. 378)

sine ulaştıramadığı terkihibendinde hak etmediği kötü şöhretinin bu cezaya sebep olduğunu söyler: “Ya’ni cürmüm nedir ey kân-ı kerem hiç bilmem / Şöhret-i kâzibemiz gerçi biraz berter idi”.

Bursa’ya sürülmesiyle beraber Haşmet’in düşüş devri başlar. O sıralarda babasının ölüm haberi gelir ve ondan kalan mirası kısa zamanda tüketir. Şem’dânîzâde, bir ara Sadrazam Râgıb Paşa’nın III. Mustafa’ya Haşmet’in affedilmesi için ricada bulunduğunu, fakat padişahın bunu kabul etmediği gibi çok güvendiği damadı Râgıb Paşa’yı, “Müdebbir-i devletimin böyle bir müfsid musâhibi olmak ayıptır” şeklinde azarladığını kaydeder. Bu hadise, Haşmet’in hicivlerinde aşırı derecede incitici ve kırıcı olduğunu düşündürür. Bursa’da altı yıla yakın bir süre (bir manzumesine göre altmış yedi ay) kalan Haşmet’in, “kendi halinde olmayıp etrafa geşt ü güzâr ve hilâf-ı emr hareket eylediğinden” sürgün mahalli önce Rodos’a, ardından İzmir’e, daha sonra yine Rodos’a nakledilmiştir. Rodos’ta vefat eden Haşmet’in mezarı aynı yerdeki Murad Reis Külliyesi içinde bulunmaktadır.

Haşmet Bursa’da sürgünde iken onun şiirlerini toplayarak bir divan tertip eden İmamzâde Mehmed Said, yazdığı mukaddimede Haşmet’in şairliğini methettikten sonra bazı meziyetlerini zikreder. Ona göre Haşmet itikadi temiz bir Mevlevîdir (Haşmet de “Mevlevîleriz” redifli bir gazelinde bunu ima eder). İmamzâde, ayrıca onun ok ve tüfek atmada ve kılıç kullanmadaki maharetinden bahsederken bu alanlarda emsali arasında görülmemiş rekorlara ulaştığını ve adına taş dikildiğini söyler; bunun yanında şiirlerinin takdir ve itibar gördüğünü belirtir. Ancak tezkire yazarları ve edebiyat tarihçilerinin çoğu Haşmet’in şiirlerini zayıf bulur. Bunlar Haşmet’in hoşsohbet, zarif, hazırcevap, latifeci bir şahsiyet olduğunda birleşirler. Hicviyeleriyle şöhret yaptığı da yaygın hükümler arasındadır. Bu şöhretine rağmen divanında hemen hiçbir hiciv bulunmadığı gibi bu çeşit manzumelerini ihtiva eden sadece bir mecmuadaki (İÜ Ktp., TY, nr. 3240) birkaç müstehcen parça dışında bir metne de rastlanmamıştır. Divanında mevcut pek az şiirde devrinden şikâyetçi olduğunu gösteren bazı beyitler ise birçok şairde rastlanabilecek seviyede mücerret içtimâî tenkidlerden ibarettir. Bununla beraber letâif mecmualarında, Haşmet’le hâmmisi Koca Râgıb Paşa ve devrin kadın şairlerinden Fitnat Hanım arasında hazır-

cevaplığa ve latifeye dayanan fıkralar yer almaktadır. Halk arasında dolaşan, içlerinde müstehcen olanların da bulunduğu bu fıkraların bir kısmının yakıştırma olduğu belirtilmiştir (Vâsıf, s. 47-48; Çaylak Tevfik, tür.yer.; Atsız, I/3, s. 5-6; DİA, XIII, 46).

Divanındaki şiirlere göre Haşmet’in şairliği hakkında verilebilecek ilk hüküm onun bir nazîre şairi olduğudur. Nitekim on iki kasidesinin çoğu Nef’î’ye nazîredir. Gazelleri de Râgıb Paşa, Nâbî, Sünbülzâde Vehbî, Nüzhet, Belîğ, Neylî, Arpaemîzâde Sâmî, Sâbit, Bursalı Tâlib, Münîf, Reşîd, Reisülküttâb Avnî, Defterdar Âtîf, Hamîd, Kafzâde Fâizî, Nâilî, Râsih, Nedîm, Esadefendîzâde Mehmed Şerîf ve Said Paşa gibi şairlere nazîredir. Gazellerinde bunların, özellikle de Râgıb Paşa, Nâbî ve Nef’î ile İran şairlerinden Şevket ve Sâib-i Tebrîzî’nin tesiri görülür. Aslında bir şair için zaaf belirtisi olan bu aşırı nazîrecilik ve taklitçiliğini Gibb, Haşmet’in emsaliyle kıyaslandığında olağan üstü bir taklit gücüne sahip bulunduğunu söyleyerek bir meziyet diye zikreder. Tenkitçiler, Haşmet’in kabiliyeti olduğu halde hep nazîre yazmasının onu ikinci sınıf bir şair yaptığı kanaatindedirler. Bununla beraber nazîrelerinde şahsiyetini sezdiren ipuçları vardır. Bu tarz gazellerinde daha çok aşk ve şarap konularını seçmesi onun dünya zevklerine, derbeder yaşamaya olan meylini gösterir. Bazı şiirlerinde hayatının ve şahsî maceralarının izleri görülür. Sürgün yaşadığı Bursa’ya dair birkaç şiirinin dışında İstanbul’un semtlerini ve İstanbul hayatını anlatan birçok manzume yazmıştır. Konularındaki bu özelliği, birtakım atasözleri ve deyimler, bazı Arapça ve Farsça kelimeleri halk Türkçe’sinin telaffuzuna göre kullanması, devrinde başlayan mahallîleşme akımına onun da katıldığını gösterir.

Eserleri. 1. *Divan*. Bursa’daki sürgün yıllarında Haşmet’in divanını tertip eden

Haşmet’in Rodos’ta Murad Reis Camii haziresindeki mezar taşının eski bir fotoğrafı (V. Strumza, *Il tecche di Murad Reis a Rodi*, Bologna 1934, rs. 5)

İmamzâde Mehmed Said yazdığı mukaddimede, Haşmet’i sevenlerin şiirlerini toplaması için kendisini teşvik ettiklerini, bunun üzerine şaire başvurarak şiirlerini istediğini, ancak ondan sadece kırk elli kadar gazel ve birkaç kaside alabildiğini, kalanları ise başkalarından topladığını anlatır. 3000 beyit civarında olan divan Arapça dört manzume ile başlar. Bunlardan üçü doksan dokuz beyitlik “Esmâ’ül-hüsna”, seksen beyitlik “Esmâ’ül-nebî” kasidesi ve İbnü’n-Nahvî’nin *el-Kaşıdetü’l-münferice*’sine yirmi bir bendlik tahmîstir. Arapça manzumelerin dördüncüsü kaynaklarda Haşmet’in şiiri zannedilen, aslında babası Abbas Efendi’ye ait, İmam Bûsirî’ye yapılmış otuz bendlik bir tahmîstir. Ardından on dokuz kaside, on altı tarih manzumesi, beş tesdîs, sekiz tahmîs, 256 gazel, lugazlar, muammalar, kıtalar ve beyitler sıralanmaktadır. Bunlar arasında birkaç manzumesi de Farsça’dır. Divan 1257’de (1861) Kahire’de Bulak Matbaası’nda basılmıştır. 2. *İntisâbü’l-mülûk*. *Hâbnâme* adıyla da bilinen yirmi sayfalık bu mensur eserinde Haşmet, III. Mustafa’nın tahta çıktığı gece gördüğü bir rüyayı anlatır. Bütün dünya hükümdarları sultanın maiyetinde çalışmak için şairin aracılığını istemektedirler. Haşmet onların bu isteklerini padişaha arzeder; padişah da ona “müfettişü’l-Haremeyn” görevini bahşeder. *Hâbnâme* divanın Bulak basımının sonuna ilâve edilmiştir. 3. *Vilâdetnâme-i Hümâyûn*. I. Mahmud ve III. Osman’ın arkalarında evlât bırakmadan vefat etmelerinden sonra III. Mustafa’nın Hibe-tullah adı verilen bir kızının doğumu üzerine yedi gün yedi gece süren bir donanma tertip edilmiş, Haşmet de Sadrazam Koca Râgıb Paşa’nın tavsiyesiyle *Vilâdetnâme*’yi yazmıştır. *Surnâme* diye de bilinen bu mensur eserinde Haşmet bir mukaddime, altı bölüm (makale) ve bir hâtime ile şenlik hazırlıklarını, tebrik merasimini, beşik ve esnaf alayını, bir belge değerinde canlı ve renkli bir dille ayrıntılı olarak anlatır. Eski harflerle yayımlanan *Vilâdetnâme* (İstanbul, ts.), daha sonra Reşat Ekrem Koçu tarafından sadeleştirilerek neşredilmiştir (İstanbul 1940). 4. *Senedü’ş-şuarâ*. Bir mukaddime ile dört bölüm (fıkra) ve bir hâtimeden meydana gelmektedir. Şiirin aslında Hz. Âdem’le başladığı, Kur’ân-ı Kerîm’in birçok âyetinin aruz veznine tevâfuk ettiği, Câhiliye devri ve Asr-ı saâdet şairleriyle İslâm bü-

yüklerinin şiire verdikleri önem gibi konuları ihtiva eden eser şiirin fazileti ve Râgib Paşa'nın meziyetleriyle son bulur. Çaylak Tenvîk tarafından bastırılan *Senedü's-suarâ*'nın (İstanbul 1287) sonunda Râgib Paşa'nın ve Şeyhülislâm Çelebizâde Âsım Efendi'nin manzum takrizleri vardır. Haşmet'in bu dört eseri Mehmet Arslan ve İ. Hakkı Aksoyak tarafından *Haşmet Külliyyatı* adıyla yayımlanmıştır (Sivas 1994, bu çalışma Haşmet hakkında en sağlıklı ve geniş araştırmadır; burada şairin biyografisi, sanatı ve eserleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir).

Yakın devir kaynaklarında Haşmet'in *Şehâdetnâme* adlı bir eserinden bahsedilmişse de bunun bir yanlışından doğduğu anlaşılmaktadır (Arslan-Aksoyak, s. 52). Yine bazı kaynaklarda zikredilen "Kaside-i Bürde Şerhi" ile Arapça terkipler sözlüğü olduğu söylenen *Câmiateyn* (*Dürratayn*) adlı esere ise henüz rastlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Şem'dânîzâde, *Mürî't-levârih* (Aktepe), II/A, s. 47-48; Râmîz, *Âdâb-ı Zuraîfâ*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 762, vr. 74-76; Vâsîf, *Târih*, s. 22, 47-48; Hammer, *GOD*, II, 322; Fâtîm, *Tezkire*, s. 61; Muallim Nâci, *Esâmî*, İstanbul 1308, s. 122; Şefkat-i Bağdâdî, *Tezkire-i Bağdâdî*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 77, vr. 18*; Çaylak Tenvîk, *Hazîne-i Letâif*, İstanbul 1306, tür.yer.; *Sicill-i Osmânî*, II, 233; Ârif Hikmet, *Tezkire*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 798, vr. 16*; *Osmânî Müellifleri*, II, 142-143; İbrahim Necmi [Dilmen], *Târih-i Edebiyyât Dersleri*, İstanbul 1338, I, 216-219; Kâmil Kepeci, *Bursa Kütüğü*, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 4520, II, 216; Gibb, *HOP*, IV, 140-150; Banarlı, *RTET*, II, 768; Babinger (Üçok), s. 322, 328-329; Halûk İpekten, "Haşmet", *Büyük Türk Klâsikleri*, VI, 387-393; Zeki Çelikkol, *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe*, Ankara 1992, s. 45-46; Metin Kayahan Özgül, *Türk Edebiyatında Siyâsî Rûyâlar*, Ankara, ts., s. 11-13; Mehmet Arslan - İ. Hakkı Aksoyak, *Haşmet Külliyyatı*, Sivas 1994, s. 1-55; Atsız, "Koca Ragıp Paşa, Haşmet ve Fitnat Hanım Arasında Şakalar", *Çınaraltı*, I/3, İstanbul 1941, s. 5-6; Sedîd Yüksel, "Koca Ragıp Paşa'nın Sanatında ve Yaşantısında Haşmet'in ve Fitnat'ın Yeri", *TDe.*, VII (1977), s. 23-33; Müjgân Cunbur, "Haşmet Külliyyatı", *Bilge*, sy. 1, Ankara 1994, s. 17-18; Mustafa Aslan, "Haşmet Külliyyatı'nın Değerlendirilmesi", *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 7, Kayseri 1996, s. 331-364; Mehmet Kaplan, "Haşmet", *İA*, V/1, s. 354-355; Ziya Bakırcıoğlu, "Haşmet", *TDEA*, IV, 141-142; Ömer Faruk Akün, "Fitnat Hanım", *DİA*, XIII, 46.

M. ORHAN OKAY

HAŞR

(bk. HAŞİR).

HAŞR, Muhammed Şah

(محمد شاه حشر)

(1876-1935)

Urdu edebiyatının
önde gelen oyun yazarı.

Benâres'te doğdu. Ağa Haşr adıyla tanınır. Amritsar'da şal ticaretiyle meşgul olan babası Ağa Ganî Şah ailenin bazı fertlerinin yaşadığı Benâres'e yerleşti. Ağa Haşr buradaki bir İngiliz okuluna girdi. Ancak öğrenimini tamamlayamadığından kendini özel olarak yetiştirmeye çalıştı. Benâres'e gelen bir tiyatro kumpanyasının sahnelediği oyun onda oyun yazmaya karşı bir ilgi uyandırdı. Seyrettiği bu eserden esinlenerek *Âftâb-ı Muhabbet* (Benâres 1898) adlı bir piyes kaleme aldı. 1901'de Benâres'ten ayrılıp Bombay'a gitti. Burada bir tiyatro için beş oyun yazdı. Değişik şehirlerde birkaç tiyatrodada oyun yazarı olarak çalıştıktan sonra yazdığı oyunlarını sahnelemek üzere kendi tiyatrosunu kurdu. Bu yıllarda sesli filmin yaygınlaşması tiyatro dünyası için bir darbe oldu. Ağa Haşr bu defa kendini bu alanda yetiştirmeye çalıştı. Film şirketlerine senaryo ve hikâyeler yazdı; senaryolarını yazdığı bazı filmler büyük başarı kazandı.

Haşr, 1907'de Ebû'l-Kelâm Âzâd'ın yarıdmcısı olarak aylık *el-Belâğ* dergisinde çalışmaya başladı. İslâm dinini kötülemeye çalışan hristiyan rahiplere ve Hindûlar'a karşı Müslümanlığı savunmak üzere Ebû'l-Kelâm Âzâd ve Hâce Hasan Nizâmî ile birlikte Encümen-i Nusret-i İslâm adlı bir dernek kurdu. Bombay'da Encümen-i Ziyâü'l-İslâm, Lahor'da Encümen-i Himmethü'l-İslâm derneklerinde konferanslar verdi. Lahor'da Haşr Pictures adlı bir film şirketi kurdu. Kendi hayat hikâyesini filme alırken vefat etti.

Hindistan'ın Shakespeare'i unvanı verilen Ağa Haşr'dan önce tiyatroya eğitimle ilgili konular, danslı ve şarkılı oyunlar hâkimdi. Emânet Leknevî'nin 1853'te kaleme aldığı *Inder Sabhâ* bu tür eserlerin Urduca ilk örneğidir. Daha sonra yazılan eserlerde genellikle edebî özellikler üzerinde durulmuş, ancak bu eserler tiyatro tekniği açısından zayıf kalmıştır. Eserlerinde tiyatro tekniğine de önem veren Ağa Haşr, Batılı oyun yazarlarının eserlerini Urduca'ya uyarlamaya çalıştı. Haşr, bu eserlerde Avrupa güzelliğine Asya elbisesi giydirdiğini ve onları Hindistan zevkine uygun bir biçimde süslediğini söyler (Abdülâlm Nâmî, II, 239).

Ağa Haşr'ın otuzu aşkın oyunundan çoğu Urduca, birkaçı Hintçe ve Bengalce'dir. *Turkî Hûr*, *Hâb-ı Hestî*, *Avrat ka piyâr*, *Sitâ Banbâs*, *Dil ki Piyâs*, *Rüstem ü Sührâb* en tanınmış oyunlarıdır.

Şair olarak da tanınan Haşr, Ömer Hayyâm'ın seksen rubâisini Urduca'ya çevirmiştir. Şiirlerinde daha çok vatanseverlik ve milliyetçilik konularını işlemiş, *Şükriye Yûrip* ve *Mevc-i Zemzem* adlı uzun manzumelerinde Hint yarımadası müslüman toplumunun dayanışmasını sağlamaya çalışmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Bâdşah Hüseyin, *Urdu meyn Drâma Nigârî*, Patna 1935; Cemil Ahmed Kandeypûrî, *Yadgâr-ı Haşr*, Lahor 1942; İşret Rahmânî, *Ağa Haşr*, Lahor 1954; a.mlf., *Urdu Drâma ka İrtikâ*, Lahor 1968; Muzaffer Hüseyin Şemîm, *Ânkâ ka Neşe aor Dûsra Drâma*, Lahor 1957; Vikâr Azîm, *Ağa Haşr aor Un key Drâmey*, Lahor 1960; Kamer Reis, *Urdu Drâma*, Aligarh 1961; Kamer A'zam Hâşimî, *Urdu meyn Drâma Nigârî*, Patna 1975; Abdülâlm Nâmî, *Urdu Tiyâtür*, Karaçi 1978, II, 232-264; A. B. Eşref, *Ağa Haşr aor Un ka Fen*, Aligarh 1979; Encümen Arâ Begüm, *Ağa Haşr aor Urdu Drâma*, Aligarh 1979; Şemîm Melik, *Ağa Haşr: Hayât aor Kârname*, Lahor 1986; Muhammed Şefî, *Ağa Haşr Kâşmirî*, Leknev 1988; Râm Bâbü Seksinê, *Târih-i Edeb-i Urdu* (trc. Mirza M. Askerî), Leknev, ts. (Nivalkişor Press), II, 151-152; Tufeyl Ahmed Bedr, *Tecelliyât-i Haşr*, Lahor, ts.; Seyyid İmtiyâz Ali Tâc, "Haşr", *UDMİ*, VIII, 342-346.

HANİF FAUQ

HAŞR SÜRESİ

(سورة الحشر)

Kur'an-ı Kerîm'in
elli dokuzuncu sûresi.

Medine döneminde Uhud Gazvesi'nden sonra hicretin 4. yılında nâzil olmuştur. Yirmi dört âyet olup fâsıla¹ları (ن, م, ر, ب) harfleridir.

Sûre, ismini ikinci âyetteki "ilk sürgün" anlamına gelen "li evvelî'l-haşr" ifadesinden alır. Burada sözü edilen haşrin kıyamet gününde mahşerdeki toplanmayı ifade etmediği, Benî Nadîr adlı yahudi kabilesinin Medine'deki yurtlarından çıkarılıp sürgüne gönderilmesiyle ilgili olduğu, hem sûrenin âyetlerinden hem de tefsir kaynaklarında verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Bundan dolayı sûreye Benî Nadîr sûresi de denmiştir. Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sâhih*'inde ("Tefsir", 59/1) yer alan bir rivayete göre Saîd b. Cübeyr, Abdullah b. Abbas'ın yanında bu sûreyi Haşr sûresi diye andığında İbn Abbas sûrenin Benî Nadîr adını taşıdığını söylemiştir. İbn Hacer el-Askalânî, Abdullah b. Ab-